

het is goed, ruim en deskundig geïllustreerd, met materiaal dat een meerwaarde ten aanzien van de tekst bezit. Wie bijvoorbeeld zou de foto willen missen waarop de *Duce* na de opening van het gebouw aan de Via Omero door Hoogewerff uitgeleide wordt gedaan?

Jo Tollebeek

J. Vos, J. van der Linden, *Waarvan akte. Geschiedenis van de MO-opleidingen, 1912-1987* (Assen: Van Gorcum, 2004, xiii + 280 blz., € 24,50, ISBN 90 232 4066 9).

Wat zijn de kwaliteiten van een goed leraar en hoe zijn die kwaliteiten te verwerven? In de geschiedenis van de lerarenopleidingen zijn dit cruciale vragen. Er is een voortdurende spanning te constateren tussen de theoretisch ingestelde opleidingen en de dagelijkse beslommingen van de (aanstaande) leraren op de scholen. Tot op de dag van vandaag zullen veel leraren volhouden dat ze hun vak in de praktijk hebben geleerd en niet op de opleiding. Daarnaast is het opmerkelijk dat deze lerarenopleidingen een twintigste-eeuwse uitvinding zijn terwijl de onderwijzersopleidingen in de negentiende eeuw van de grond gekomen zijn.

De late institutionalisering van de lerarenopleidingen in Nederland is een van de belangrijke thema's in deze studie over de MO-opleidingen. Jos van der Linden en Jozef Vos, auteurs van het Onderzoeksinstituut voor geschiedenis en cultuur van de Universiteit Utrecht, schreven dit boek in opdracht van de erfgenaam van de Utrechtse MO-opleidingen, de Stichting onderwijsfonds COCMA (Centrale opleidingscursussen voor MO-akten). Ze kozen voor een degelijke vorm van institutionele geschiedschrijving waarin de opleidingen op een tamelijk abstract en vluchtig niveau, van buitenaf, worden beschreven. Waarschijnlijk lieten de beperkte onderzoekstijd en de complexiteit van het onderwerp — het gaat ten slotte om MO-opleidingen voor vrijwel alle schoolvakken in plaatsen als Tilburg, Utrecht, Den Haag, Amsterdam, Rotterdam, Arnhem en Groningen — een meer diepgaand onderzoek niet toe, maar af en toe snakt de lezer naar een blik in het klaslokaal, naar een indruk van de manier van lesgeven en met name naar een analyse van de effectiviteit van deze opleidingen. Daarin wordt overigens ten dele voorzien door korte interviews met tien oud-studenten die enerzijds waardering hebben voor de intellectuele kracht van hun docenten en anderzijds ook kritiek op de nogal afstandelijke, academische sfeer van de opleidingen.

Voor de geschiedenis van de MO-opleidingen vormt Thorbeckes wet op het middelbaar onderwijs van 1863 de opmaat. Naast de reguliere universitaire weg werd een tweede mogelijkheid geopend om de onderwijsbevoegdheid te behalen. Omdat men bang was dat de universiteit te weinig leraren zou afleveren, werd de mogelijkheid geopend tot het afleggen van een staatsexamen voor MO-A (grotweg voor de onderbouw van het middelbaar onderwijs) en MO-B (voor de bovenbouw). Gedurende de eerste jaren sneuvelde meer dan de helft van de kandidaten voor deze zware *rite de passage*. De examinandi bereidden zich voor via zelfstudie en met behulp van privé-docenten. Pas in 1912 ging de eerste MO-opleiding, de Rooms-Katholieke Leergangen, van start en vanaf 1915 begon de rijksoverheid met de subsidiëring van deze voorbereiding op het

staatsexamen. De studenten waren veelal druk bezette onderwijzers die de opleiding gebruikten om te klimmen op de maatschappelijke ladder. Afgestudeerden van de MO-opleidingen ontleenden hun beroepstrots en sociale status vooral aan hun inhoudelijke deskundigheid. De didactische vaardigheden leerden ze niet op de opleiding. Hun jarenlange ervaring in het lager onderwijs of hun recente expertise in het middelbaar onderwijs moesten toereikend zijn.

In zijn overzicht van de periode 1912-1960 laat Van der Linden zien dat er voortdurend vraagtekens werden gesteld bij de kwaliteit van het Nederlandse lerencorps. Vooral pedagogen uitten kritiek op het sterk intellectualistische karakter van het middelbare onderwijs en het geringe vermogen van de leraren om in te spelen op jongeren in een moeilijke levensfase. Omgekeerd hadden leraren weer erg veel moeite met de naar hun inschatting erg theoretische bespiegelingen van de pedagogen. In de jaren twintig poogde minister J. Th. de Visser de pedagogische en didactische eisen voor de lesbevoegdheid in het middelbaar onderwijs vast te leggen, maar hij strandde op verzet van de confessionele partijen. Vooral in katholieke en gereformeerde kringen gold de pedagogiek als een bij uitstek levensbeschouwelijke aangelegenheid. Volgens Van der Linden heeft het confessionele verzet in combinatie met andere factoren — de vrees voor een dure opleiding en de terughoudende rol van het ministerie van onderwijs in het verzuilde onderwijsbestel (meer een verdeler van subsidies dan een beleidsmaker) — geresulteerd in de late totstandkoming van lerarenopleidingen in Nederland. De MO-opleidingen bleven zich vooral met de vakinhoud bezig houden en deden weinig aan de voorbereiding op de lespraktijk. Op de universiteiten werd in de jaren dertig slechts een aarzeland en vrijblijvend begin gemaakt met de pedagogisch-didactische vorming van aanstaande leraren.

De jaren zestig en zeventig vormen een scharnierpunt in dit boek. Het was nu wel de tijd van grootschalige beleidsinitiatieven vanuit het ministerie van onderwijs. Naast de in 1968 ingevoerde Mammoetwet werd nu ook gewerkt aan een nieuwe opzet voor de lerarenopleidingen. Het door Jozef Vos geschreven overzicht van de jaren 1960-1987 leest als een duizelingwekkend bureaucratisch feuilleton en zal ook erg veel herkenning oproepen bij mensen die op dit moment werkzaam zijn in het onderwijs. In commissies met creatieve afkortingen als COCOHERMO en COCOMO konden vergadertijgers zich druk maken om de toekomst van de MO-opleidingen, maar eigenlijk was het doek al gevallen. Het ministerie stopte in de jaren zeventig veel geld in de Nieuwe Leraren Opleidingen, de kweekscholen voor het middelbaar onderwijs, die een bijdrage moesten leveren aan de onderwijsvernieuwing. Hoewel ook deze NLO's worstelden met de afstemming tussen vakopleiding en leraarschap, hadden ze toch het tij mee. De MO-opleidingen, die van oudsher een emancipatoire functie hadden gehad voor mensen die via hard werken de status van leraar wisten te bereiken, werden in deze tijden van 'spreiding van kennis, macht en inkomen' ongeschikt geacht om een rol te kunnen vervullen bij de onderwijsvernieuwing. In 1987 werden ze in het kader van schaalvergroting in het Hoger Beroeps Onderwijs geïntegreerd in de NLO's.

Van der Linden en Vos hebben een degelijk overzicht samengesteld van de gecompliceerde institutionele geschiedenis van de lerarenopleidingen. Het boek levert ook interessante achtergrondinformatie voor actuele discussies over de kwaliteit van de lerarenopleidingen.

Frans Groot

P. van der Steen, *Cals, koopman in verwachtingen 1914-1971* (Dissertatie Nijmegen 2004; Amsterdam: Balans, 2004, 568 blz., € 29,50, ISBN 90 5018 641 6).

‘Cals was briljant en hij wist het.’ Marga Klompé sloeg de spijker op de kop in het *in memoriam* voor haar politieke vriend. Het citaat had kunnen dienen als motto voor de biografie van de ambitieuze KVP-politicus die twee jaar staatssecretaris op onderwijs (1950-1952), elf jaar minister van onderwijs (1952-1963) en anderhalf jaar minister-president (1965-1966) was geweest.

Cals. Koopman in verwachtingen is in de dagbladen tamelijk sober ontvangen. Dat was wellicht een reactie op de misplaatste ophef, vlak vóór het boek verscheen. Het actualiteitenprogramma NOVA blies één kwestie op tot buitengewone proporties: het NSB-lidmaatschap van de vader van Pieter van Vollenhoven — terwijl Cals daar nauwelijks mee van doen had en de auteur er terecht slechts een alinea aan wijdde. Het gebrek aan krantenrecensies is intussen onterecht: Van der Steen schreef een verdienstelijke biografie gebaseerd op grondig onderzoek.

Van der Steen wilde geen ‘politieke biografie’ schrijven. In de inleiding beklemtoont hij dat privé-beslommeringen onlosmakelijk horen bij een levensverhaal. In het eerste gedeelte van het boek maakt de auteur die lovenswaardige ambitie volledig waar. In het bijzonder de jeugd in Roermond en de afgebroken priesteropleiding (waar Cals nadien nimmer over sprak) zijn mooi beschreven. Ook in de hoofdstukken over de studententijd in Nijmegen (‘Cals gedijde uitstekend in die combinatie van ernst en luim’) en over de oorlogsjaren worden loopbaan en privé-leven knap met elkaar verweven. Maar na de bevrijding werd de *workaholic* in Cals definitief gewekt. Vanaf dat moment gaat Van der Steens aandacht hoofdzakelijk uit naar de politieke loopbaan. Al snel blijkt dat er voor een privé-leven geen plaats meer was. Cals lijkt zijn gezin vooral als hinderlijk te hebben ervaren. Zo klaagt hij ergens dat het avondeten hem zoveel tijd kostte. Tijdens kampeervakanties logeerde vader in een hotel — daar kon hij namelijk niet alleen uitslapen maar ook gewoon doorwerken. Pas op zijn sterfbed — in 1971, Cals was toen pas 57 jaar — ontdekten de kinderen hoeveel hun ouders eigenlijk van elkaar hielden. Van der Steen zegt ergens dat Cals’ emotionele intelligentie achterbleef bij diens hoge IQ. Gold dat ook voor diens relatie met anderen? Over de hechte vriendschap met Klompé, bijvoorbeeld, komen we weinig meer te weten dan dat er in huize Cals altijd een fles jenever voor haar klaarstond. Overigens stelden de kinderen tante Marga’s bezoek niet altijd op prijs: het tweetal sprak louter over politiek.

contacten met de KVP. Dit verklaarde waarom de premier zo verrast was door de weerstand vanuit zijn eigen partij. Intussen wordt niet helemaal duidelijk waar het grenzeloze elan van het kabinet-Cals vandaan kwam. Het was 'het kabinet van de sterke mannen' en men stelde plannen op voor het jaar 2000.

Al met al is *Cals, koopman in verwachtingen* een leesbare biografie die een mooi inzicht geeft in de Nederlandse politiek van de jaren vijftig en zestig. De titel van het boek is nogal ongelukkig gekozen. Hij verwijst naar de omschrijving die de hoofdpersoon ooit gaf van een goede leider, maar of Cals zelf in 'verwachtingen' handelde, is de vraag. Van der Steen laat hierover immers steeds weer zijn twijfel doorschemeren. De rode draad in het verhaal is Cals' grote ambitie.

J. W. L. Brouwer

A. Bos, R. de Jong, J. Loots, *Een sprong in het duister. De overgang van het absolute meerderheidsstelsel naar het stelsel van evenredige vertegenwoordiging in 1918. Een onderzoek naar de beweegredenen voor de invoering van de evenredige vertegenwoordiging, de effecten op de verkiezingscampagnes en de discussie over verdere hervormingen na 1918* (Den Haag: Ministerie van binnenlandse zaken en koninkrijksrelaties, 2005, 131 blz., ISBN 90 5414 094 1).

Het hoofdlijnenakkoord van het kabinet Balkenende II beoogde een wijziging van het kiesstelsel. Het wilde gedeeltelijk terugkomen op het stelsel van evenredige vertegenwoordiging en een deel van de afgevaardigden laten kiezen in districten. Het ministerie van binnenlandse zaken en koninkrijksrelaties gaf het Centrum voor parlementaire geschiedenis in Nijmegen volgens het voorwoord opdracht de wisseling van het kiesstelsel in 1918 te onderzoeken. Hiervoor werden de bovenstaande historici benaderd. Anne Bos schreef eerder over 86 jaar kritiek op de evenredige vertegenwoordiging in het *Jaarboek voor parlementaire geschiedenis* (2004). Ze deed dit samen met Jasper Loots die in 2004 promoveerde op *Voor het volk, van het volk*, waarin hij de overgang van districtenstelsel naar evenredige vertegenwoordiging onderzocht. Ron de Jongs iets oudere dissertatie *Van standspolitiek naar partijpolitiek* ging over de kamerverkiezingen tussen 1848 en 1887. Drie deskundigen dus, die voor een deel het materiaal nog in huis hadden.

Dit gold in elk geval voor Loots, wiens beschouwing de voor de opdrachtgever nogal omineuze titel aan de bundel heeft gegeven. De sprong in het duister was noodzakelijk en werd willens en wetens genomen. In het land van minderheden was geen rechtvaardiger stelsel denkbaar. De kritiek op de evenredige vertegenwoordiging betrof niet het beginsel maar de uitvoering. Een aanhoudende zorg was en bleef de kloof tussen kiezers en gekozenen. Die zorg staat in alle drie de opstellen centraal. De Jong laat zien dat de tijd vóór 1918 geïdealiseerd wordt als een van grote betrokkenheid en levendige debatten. Die waren er inderdaad en huisbezoeken moesten de kiezer overhalen op de juiste man te stemmen. Maar de districten verschilden zozeer van elkaar, dat van een algemeen levendig beeld geen sprake was. Geheel levenloos waren de districten waar slechts één kandidaat was en niet gestemd behoefde te worden. De communicatietechniek veroorzaakte de